

Leo y escribo en mi lengua

Chatino Yaitepec

T'kwë 'o jnya 'ychä

Cha'tnya Ke Shi

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga
Carmen Díaz González
Flor María Kobe Guzmán
Javier Avelino Fernández

Compilación
Tomás Cruz Cruz

Adaptación de contenidos en lengua chatino Yaitepec
Tomás Cruz Cruz

Asesoría de contenidos en lengua chatino Yaitepec
Adriana Martínez García
María Elena Ibáñez Bravo

Revisión de contenidos en lengua chatino Yaitepec
Maribel Eloisa Hidalgo Morales

Revisión a la escritura en lengua chatino Yaitepec
María Elena Ibáñez Bravo

Coordinación en la elaboración de materiales educativos
Rocío del Carmen Cruz Pérez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez
Gabriel Nieblas Sánchez
Laura Sainz Olivares

Diseño de interiores
Jorge Guillermo Aguilar Picasso

Diseño de portada
Guadalupe Pacheco Marcos

Diagramación
Yeniséi Oviedo González
Ricardo Pérez Rovira

Ilustración de interiores
Vanessa Hernández Gusmão

Ilustración de portada
Cristina Niizawa Ishihara

Leo y escribo en mi lengua. Chatino Yaitepec. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2011 © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de su autor, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Chatino Yaitepec. MIBES 3. Libro de lecturas: 978-607-710-068-3

Impreso en México

Ne cha'

Lo nka

Ng yarä

4

Nd'ja 'o Shwa	5
S'ënu nsu'wi ne cha'tnya	6
K'chĩ K'ya nu ndlo tnya 'i	8
Nushwe nu ndyika k'cha 'o ko'	10
Ngya rë shka s'ë	13
Mba yu	14
Cha'nu laya ndyi'ä ri 'i ayma	16
Cha' ndyi'ja	18
Syaba cha' 'o t'aba	20
Tnya k'chĩ lo K'chĩ K'ya	22
Tnya lo yu	24
Skwa	26
Cha'nu ke ndyi'kwi	28
T'a 'i 'O shna K'chĩ K'ya	29
Ndyi te'ë K'chĩ Ntë	32
T'a j'lo	34
Ni cha'nga la ndyiari tnya branu ndlya nu 'ä	36
Cha' jlo ke	38
Branu ndlyia kwi	39

Ngyarä

T'kwi ktyi ngarä ska cha'nu ndyi'ya 'a lati nu ka 'ne yu kyi'yu 'o nu 'ä, 'o branu ba ndyika 'i t'kwi ktyi 'i. 'Ne sh'ä lati t'kwë ktyi 'i, ngarä ska cha'nu s'we 'a, ngarä ska cha'nu nshari ntë chana ka lyori cha'nu nsu'wi shalyu. Ntë nu ndyika 'i t'kwi ktyi 'i t'a 'a cha' 'i rë nsu'wi 'a chatyiari 'i rë ngwati cha'.

Lo ktyi nunde i, jyä cha' ndyi'ya cha' t'kwi, ngarä cha'nu ngatyï 'o wänya ni'ya nsu'wi shakyu, chö nanu ngwa 'na wänia nsu'wë 'o wänya ngatyï cha'nu ka nde lo la. Cha'nu nde 'i 'nesh'ä wänya nsu'wë shityi 'o chata k'chï.

Lo ktyi t'kwi rë i t'ja nanu ngwa 'i ntë, nanu ngwa 'i o ta nanu ngwa tisne 'o kächa t'kwi branu lo Ktyi 'i nekula jä tnya. Kächa nyi t'kwi ba 'o chana t'kwi ktyi branu jlo ntë nu ndu'u 'i tnya chana ka s'ä t'kwi ktyi shwela chana ka jlyori kyi'ä cha' s'we 'a 'nesh'ä.

Nd'ja 'o Shwa

K'chī K'ya ngä'ärä ska si k'ya, 'o shnarä nga nu na Shwa nu ndwatia, yu nu ndyi'ja 'i nga ska yukula branu ngwa shalyu colonya ndyu'wirë tisme, 'o yukula jä 'i lakwë 'a nda sô wänya ngwa na yu, 'o ndyi'ja s'ënu ndwa la shalyu ni.

S'ënu ndyi'ja 'o jä 'i ngwarä ska sh'o 'o jkwa tno, branu ngwa jä 'i k'chī re nde'ërä s'ënu na ntë ndwa la shalyu ni, narä kwänya chana kä kwa la jlo s'ë nu ngwa k'chī jlo, o ti lorä shalyu ni.

Ndyu'wi ntë chana sna nga 'o t'a, 'o Shwa K'chī K'ya, 'o Shwa K'chī Tso, 'o Shwa K'chī Ng'a, atiwa nu jlore ndwa s'ënu ndyu'wirë cha'tnya 'o shka ndwa s'ënu ndyu'wirë cha' shlya iti Ntë Shtyu narä K'chī Ng'a, lakwë 'a jlyori ni cha'nga sô 'o t'a 'o kächa nda skaa na s'ë kwa.

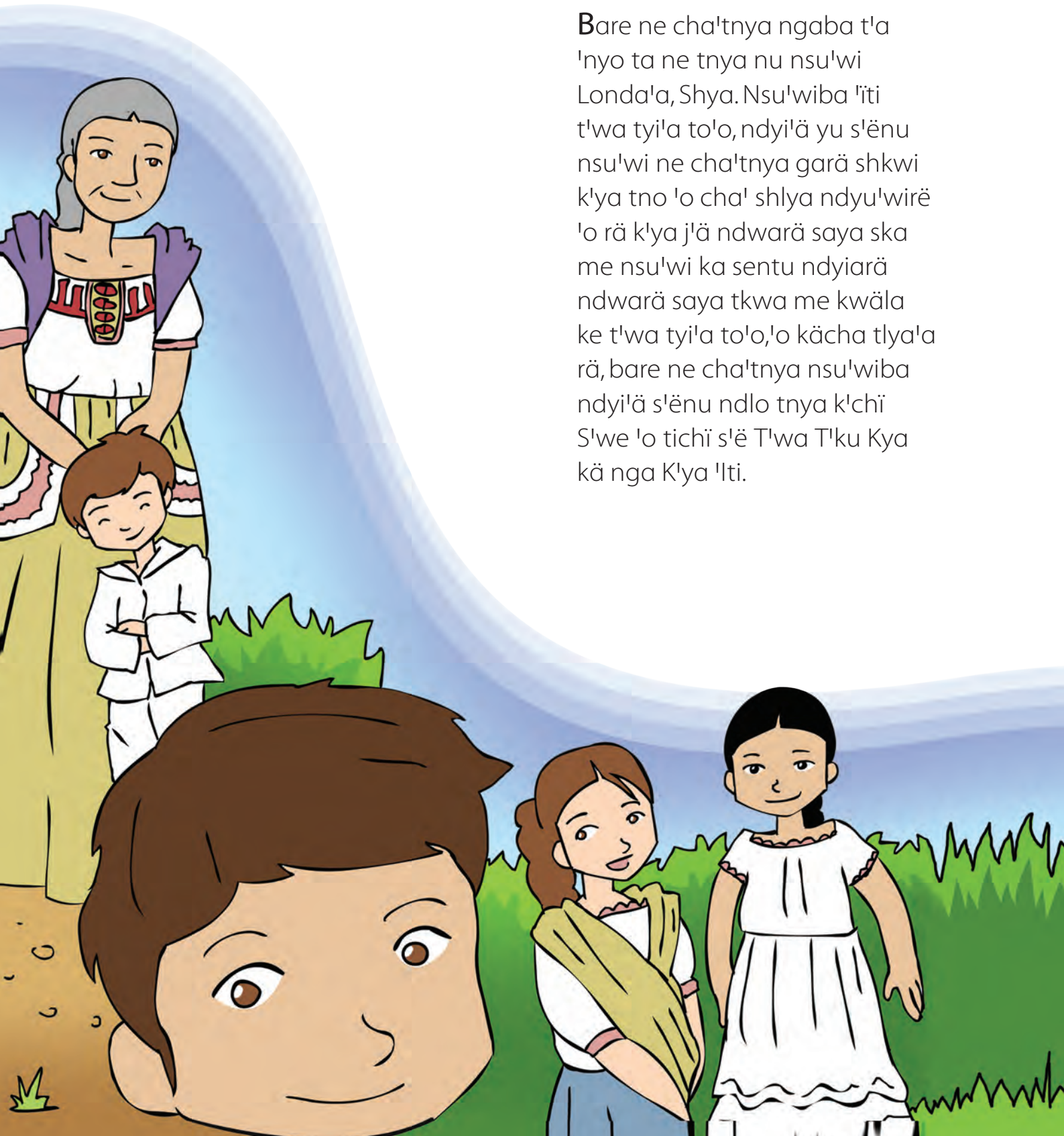
'o kä ndwë 'o Shwa jä 'i yukula nu ndyi'ja 'i, nde ndyiarë cha' jnyarë 'ätyi, kächa i'na yukula 'o kä bra ndo'o nya 'itsa 'i ntë k'chī cha'nu nd'a ska 'o, 'o kä ndo'orë ya 'yarë 'i cha' kya lo k'chī, laslya t'kwa s'ënu nga k'chī jä kä nya janu la ngwitiri ntë 'o kächa nyarë 'ätyi s'ënu nga k'chī shalyu nyi, kwänya ngwa cha' sh'ä K'chī K'ya ndyi'ä tikä nde'ë k'chī s'ënu nde'ërä shalyu ni.

Yu nu nya: Herminio Santos

S'ënu nsu'wi ne cha'tnya

Bare ne cha'tnya ngaba t'a
'nyo ta ne tnya nu nsu'wi
Londa'a, Shya. Nsu'wiba 'iti
t'wa tyi'a to'o, ndyi'ä yu s'ënu
nsu'wi ne cha'tnya garä shkwi
k'ya tno 'o cha' shlya ndyu'wirë
'o rä k'ya j'ä ndwarä saya ska
me nsu'wi ka sentu ndyiarä
ndwarä saya tkwa me kwäla
ke t'wa tyi'a to'o, 'o kächa tlya'a
rä, bare ne cha'tnya nsu'wiba
ndyi'ä s'ënu ndlo tnya k'chī
S'we 'o tichī s'ë T'wa T'ku Kya
kä nga K'ya 'iti.

Nunga cha'tnya re, ngarä jakwa ta: cha'tnya K'ya Iti, cha'tnya Lo'o, cha'tnya Bya 'o cha'tnya Ke Shi, nu jlo re ndyu'wi ne K'ya 'Iti s'ënu ndlo tnya 'i rä nga T'wa T'ku Kya, 'o shna ta rä 'i ndyu'wi re 'i rä, nunga k'chì Lo'o, k'chì Skwi, K'chì K'ya, k'chì S'we, k'chì Tso Jla, k'chì Ke Shi, 'o k'chì Bya, ndyia k'chì re 'i S'we ndlo tnya 'i rä.

Ne cha'tnya nga t'ä yu 'i 'o k'chì nu na Miawatlä nde s'ënu ndyi'o tkwa k'cha, 'o ndyi'ä t'wa tyila to'o, nde s'ënu ngya k'cha nga t'ä 'i rä 'o Ntë Shtyu, 'o nde s'ënu nga *norte* ndyu'wi re 'i nga t'ä 'i rä 'o T'wa T'ku Kya.

Ne cha'tnya skati 'ychä ngwati rë, satati cha' nde'ë i rë, ska nyati n'ne t'a wa 'o kächa ne cha'tnya nga skati k'chì, ska nyati ndyu'wi skanya n'ne ngwati t'a 'rë ke chatala ntë nu ndyu'wi chata 'ychä.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

➤ K'chï K'ya nu ndlo tnya 'ï ➤

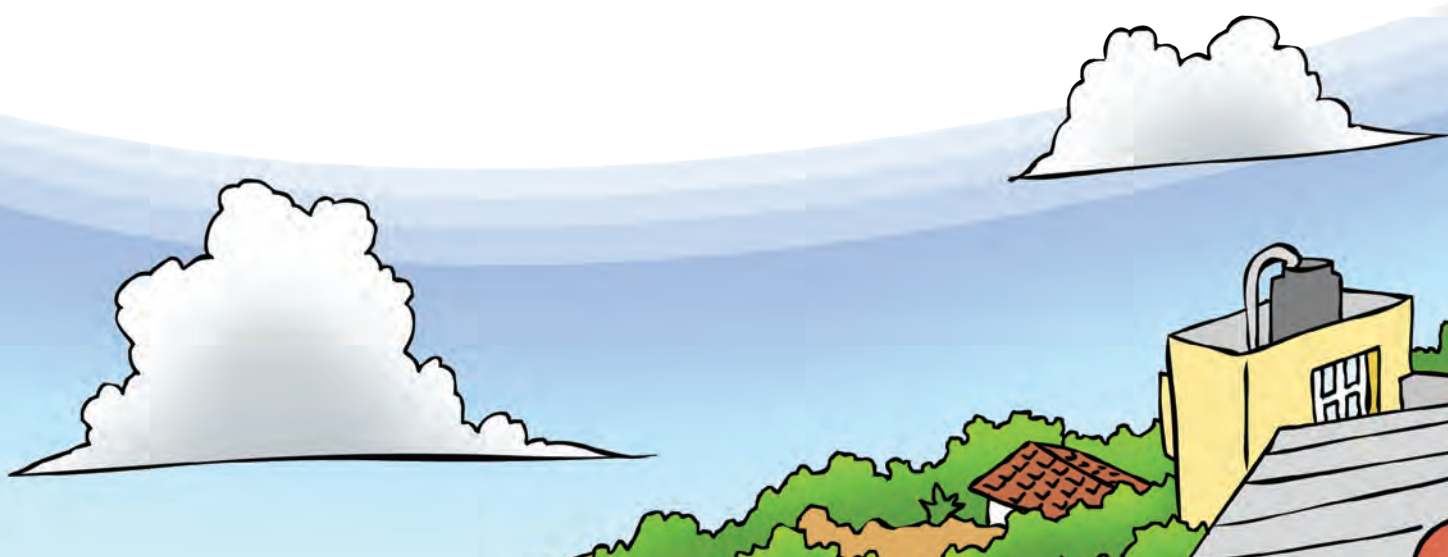
K'chï K'ya, kwitirä ndlorä tnya 'ï rä, k'chï S'we nga ndlo 'ï rä, ne nunga Londa'a, k'chï nunde 'ï ngä'ärä ska si k'ya, k'ya nunde 'ï ngarä t'a ndyia k'ya nu ndyu'wirë 'o k'ya j'ä chaslya nu 'ï ti t'wa tyi'a to'o k'ya re 'ï ndwarä saya tkwa me *metro* nde lo tyi'a to'o.

Lakwë 'a lyori ni bra nga ndyi t'ë k'chï, kwi wänya lakwë'a nsa ni bra ndyisna nda *gobierno* chajya cha' ndlo tnya 'ï, la nsu'wi 'a ktyi nu k'sa 'ä ngwa cha' ndyi t'ë k'chï re.

K'chë re 'ï ndyia ska 'ä tnya shweti 'ï rä nu na T'ku Ntë, K'chï K'ya nu nde 'ï ndyi'wë saya 'nyo *minuto* twë ne t'kwä nu ndyi'ä lo yu, 'o kwi wänya työ k'chï nsu'wi 'ï rä nu na: T'ku Nda K'ta, Ntë Sakwë, T'ku Jya, K'ya Tlyu, K'ya Kwa, l'ku Tyu, Jë Nchu, Ntë k'tye 'o T'ku Skwë.

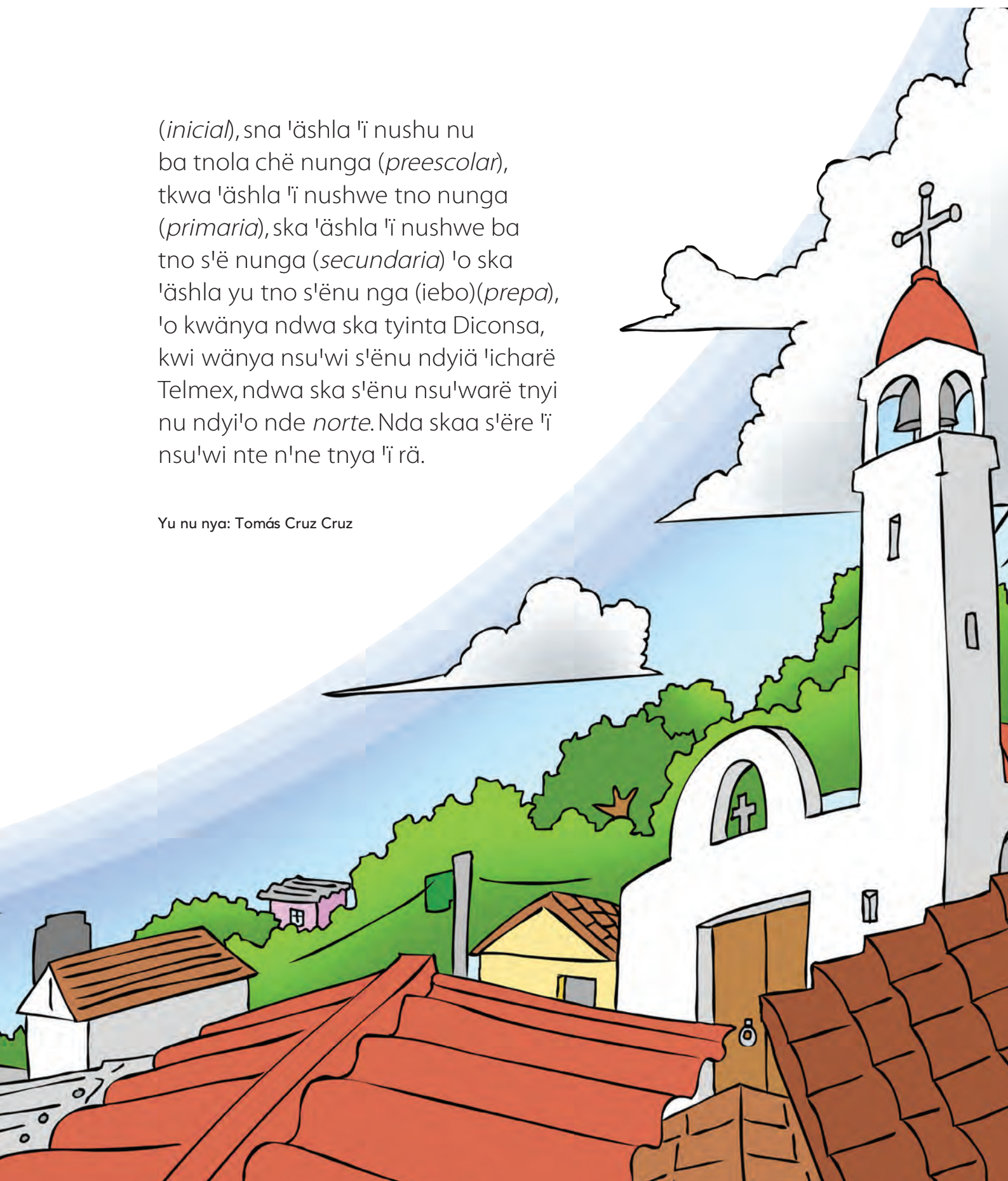
K'chï K'ya re nga t'ä 'ï rä 'o: K'chï Tlyu nde s'ë ndyi'o t'wa k'cha, 'o k'chï S'we nde t'wa tyi'a to'o, nde s'ë ngya k'chä 'o k'chï Skwi 'o k'chï Sya 'o Lo'o, nde s'ënu nga *norte* 'o Shityi lyu, K'ya k'ti 'o T'wa T'ku Kya.

K'chï re 'ï, työ'a lo s'ënu ndyi'ä ndyia ntë ndwa 'ï rä 'o ngarä: 'ä nu ndwa 'ne 'o (*clínica*), ska 'äshla 'ï nushwe k'che s'ë nunga

(*inicial*), sna 'äshla 'i nushu nu
 ba tnola chë nunga (*preescolar*),
 tkwa 'äshla 'i nushwe tno nunga
 (*primaria*), ska 'äshla 'i nushwe ba
 tno s'ë nunga (*secundaria*) 'o ska
 'äshla yu tno s'ënu nga (iebo)(*prepa*),
 'o kwänya ndwa ska tyinta Diconsa,
 kwi wänya nsu'wi s'ënu ndyiä 'icharë
 Telmex, ndwa ska s'ënu nsu'warë tnyi
 nu ndyi'o nde *norte*. Nda skaa s'ëre 'i
 nsu'wi nte n'ne tnya 'i rä.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

➡ Nushwe nu ndyika k'cha 'o ko' ⬅

Ndyu'wi ntë nu ba tno, cha' branu ngwa tisne 'i nunga k'cha 'o ko' ba 'i ngwa nushwe nu nde'ë 'o sti ste 'o j'ä ste, nu ngwa ska tsä, lo k'tnyi ke sti ste, 'o ja jä kwiti nchu ke ke sti ste 'o yukula jä ngu'jwi yu.

Kä branu ba ndä'ä nushwe jä cha' ngw'jwi yukula jä 'i, kä lo te su'wi, kä s'wa ji ne ste yukula jä kä shitö te nu wi ji 'ne jä 'o kä shtya ska 'ika ya te nu nsu'wi ji 'ne jä chana shnyi tö 'i jä.

Kä ngya 'o jna jä 'i j'ä ste ndyu'wi 'o nekula jä chana ngarä jna knya'. Kä nekula jä nya 'ija ktno 'o jna jä, 'o nushwe jä la slya ku 'ija 'i nekula jä.

Kä jë ska yu ndyu'wi 'o: "Ndyi'ku 'i ntë 'i". Kä ngö nekula ska 'ika nu ne t'wa ndyi'ä ya tkwa rä t'wa yu jä kächa ndyu'wi rë cha' tkwë'a skwa t'wa yu jä shalyu ni.

Kä ndyu'wi nekula jä 'o sni ste: "Ni cha'nga la ndla sti ste bä, s'ä na 'i shna ndyu'wi 'o sni ste". Kä ndo'o nya 'ne k'shi, ndyia s'ënu ndo te nu nsu'wi ji 'ne jä kä ndyu'wi 'o: "Ni cha'nga la nya 'iku 'ija tsä branu yä t'ë sni ste 'i."

Yukula la shkwë s'ë, kä nekula ska 'ika cha' ngwa nda'jari cha' la shkwë yukula jä kä 'ni 'ika 'i yukula jä asta ke nda te nu s'wa yushwe jä ji 'ne, branu banda te jä ndyisna ndyitö ska sni ke nekula jä, kä ngwa koo shalyu skye 'i kä nga ko' nu nsu'wi shalyu ni ndyu'w ntë.

Nekula jä ngwiri nanga ngwa, kä nya t'wa 'ä branu 'ila t'wa 'ä la nde'ë 'a sni ste yuhwe jä ba sna jä. J'wi na nekula jä 'i, la la'a ndyi'ja yushwe jä, cha'nu yushwe jä ndo'o nyi nya la t'wa tyi'a to'o 'o kä ndyia ska 'ika ndyikwë un ndyikwë yushwe lo.

Kä ndyisna nchi'ya'o nekula jä 'i s'ënu ndö la tnya, ni cha'nga j'wibä 'i sti ste bä 'a, kä ndyisna shlyo ila yushwe jä k'tö nu ngö cha' ijo 'i nekula kä ndyisna 'ä stä lo yu cha'nu la k'jo 'a k'tö jä 'i, kä ndyi'ä ngya ndyi'ka shkwi ska 'ya un nsu'wi lyö shalyu ne. Yushwe jä ndyika k'cha 'o ko'.

Branu ba ndyi'ka shkwi yushwe jä, kä nu 'älyu ngya j'wiri cha' lasti sna 'o kä ngya 'ya 'i rä, janu ngya 'ya sna jä 'i k'cha sna 'i, la ngwa 'a cha' t'kwa 'i t'a. 'o kächa ndyu'wi rë cha' k'cha ba 'o ko' ba ska ndö nda'ä, cha'nu sna t'a branu ngwa tisne kwanya nda'ä shalyu ni.

'o kächa k'cha ba 'o ko' ba nka ndö ndyi'o chana la ndkwa t'a, seno la ngwa 'i wänya chicha s'wa nda'ä nu shalyu ni.

Yu nu nya: Javier Avelino Fernández

Ngya rë shka s'ë

Cha'nu ndyi'ä ntë shka s'ë ngarä ska cha'nu shi ngwati k'chi tnya ndyi'ä nunga Londa'a 'o Shya, K'chi K'ya re i kwi wänya n'ne ntë. Cha'nu ndyi'o j'wi nte ngara cha' ti'i 'o chala nsu'wi tnya 'nerë shityirë 'o kwicha ndyiarirë tyi'i s'wela rë, kächa 'ne k'yarë cha' ndyi'ä s'ënu na *norte*.

Ntë nu nda'ä *norte* ngarë saya ti 'ne nda skaa sentu ntë ngarë yu kyiyu 'o nu 'ä nu nsu'wi 'nyo 'o saya t'wa 'ijä. Ntë nu nda'ä *norte* ndla tel'ërë snirë 'o sti j'ärë ndyia ntë nu ndyi'ä 'o sni.

Shalyu ni K'chi K'ya ba s'ärä, chö ntë nu nda'ä j'wi ba ndarë tnya 'i ntë nde'ë shityi nu 'ala ndyi'ä, ba ndyi'ji tnya 'i ntë nu nya 'ä, nu nya t'wa 'ä, nu nya t'wa 'ä t'kwä 'o nu n'ne tnya ne k'chë.

Ndyia ntë nu la s'we ndyi'ä 'i, kyilä 'a cha' ngarä, ndyia ntë nu ye'a ndyi'o 'o kächa ba työ ntë ndla 'ne ka, cha'nu la nsu'wi cha' tyiari ke rë kächa binya na nd'ka 'i rë.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

Mba yu

Nu ngwa ska ya ska yukula nu jï'a ya ti'i la nsu'wi tnyi 'i s'ë. Kä ndä'ä t'a 'o mba 'i kä ndyi'wi 'o:

—Mba, langa ndlo kyil'ä 'a tnyi nu jï'a ya ndöri nd'ä.

Kä shkwë mba 'i:

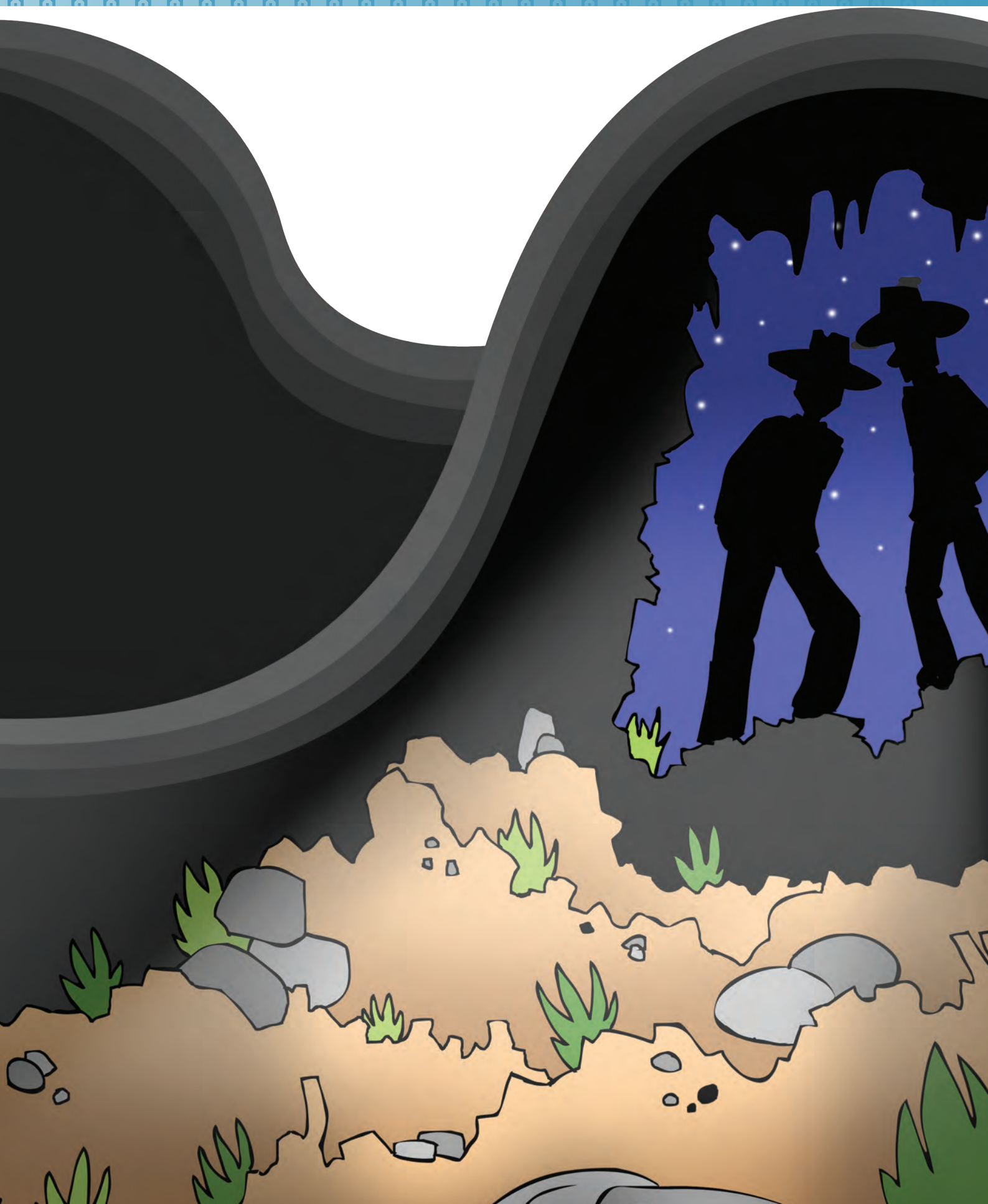
—Mba, seno wë ndyiari ka t'jwi tnyi 'i, chiti chana nde'ëcha' 'ne tno tye lakwë 'i k'tsë s'ë.

Kä ndyu'wila mba'i:

—Ndlo tnyi jnya' ska s'ënu chinya ne', ska ne ke tlyu; kächa nsä 'i chana la ktsë. Wë tla nde'ëcha' tsä. Cha'nu kä ndla t'wa 'ä 'i rä. Kächa branu ba ntë 'ne ke jä 'i la nde'ëcha' nyi'ya ska ska s'ë, ni twë nu ngyiä nyi'ya chö jna 'ne winyia cha' s'ënu tsä.

Kä ndo'o ngya 'o mba saya wë tla, ndyia ntë ba jarë. Kwilya we tla ndyia s'ënu nde'ëcha' tya. Branu ndyia t'wa ke jä kwilya ba larä, mba yu jï'a ya ti'i jä, nsë ngya; 'o jkwi yu 'i la ndyu'weri s'ë, kä ndyisna ngyi'ya lo ika lyia jä ska tu'ktu nu ndwa t'wa ke jä, branu ba tsä ngya, nunga mba nu ti'i jä la ngyie'a chala k'tsë 'ina nanu ndyi'ka 'ne ke jä, sa'wi nelaka ngla t'wa 'ä jä, kä sa'wi shi ndä'äla ka ngwati s'ë.

Ni'ya kya k'ya ndyu'weri langa 'ne, kächa nsu'wi tyie branu la ngwi'ari ndyika ke cha'nu lange chala k'tsë. 'o mba nu ba ndyi'äri cha' 'ne ne ke jä 'i laska ngwa 'i. Kä ndo'o ngya lo k'chë, ti ja ntë 'ila 'o 'ila nyi s'ë nde'ë mbli 'i cha'nu ngya 'itsa nanu ngwa 'i mba 'i. 'o nekula 'ä jä jï'a ya ngweri nanu ngwa 'i kyiyu 'i 'o kächa ndyika ke nu ndwa s'ë jä shalyu ni.

Cha'nu laya ndyi'ä ri 'i ayma

Nu ngwa tisne tkwa ntë 'o t'a, nu ndelë la 'ikwiti, ska tsä ndyu'wi nu 'ä t'a yu kyil'yu jä 'o, ba ndla'a ka t'a j'o 'o ndelëcha' ba 'yä nanu 'necha 'na t'a 'i nekula ndyu'wi 'o t'a, kä ndyu'wi yu t'a 'o:

—Aima a la'a ngyiä, ntë nu ba ngu'wi ba ngu'wi ndyu'wi, wänya cha' la ngyä shkye 'i.

—Ngyä rä aima 'i —ndyu'wi un 'ä t'a 'o.

Kä ndyisna ndo'o ngya ska s'ënu na t'ku kti chana ndyu'wi chana kä twë ngyä aima branu t'a chana ndyi'ä seno chinika cha' ngyä aima, 'o nu 'ä t'a ndyi'weri jä cha' ka t'a ndyisna 'ya ngwati 'na 'ne cha' 'i t'a.

Branu ba ndyia s'ënu kä 'i ntë ngya 'ne k'shī jä, ngarä tsä ba kla tyi 'o ko', kä ndyi'ä nsu'wi ja k'shī jä snyi sla, kä sa'wi j'wi kwë laka ke cha'nu 'ne 'ikwi ntë kyil'ä ngyä s'ënu su ja, sata ntë ndu'jwi 'o rë jyu 'o burru 'i rë, chata ndyu'wi ngyä chana nta rë 'i 'ätyi, ne n'ne ndyu'wi ska ska ntë ne nchi'ya yushwe ngyä.

Ja jä 'ina 'ikwi j'ä, kyil'ä 'ätyi nta sni 'nya ndyu'wi 'o t'a ngyä, kächa 'ina la nta'a ndo'o ngya s'ënu ndelë nu 'ä t'a kä ndyu'wi 'o:

—Tno 'a cha' chinyi 'i cha' ngyä ayma ndyu'wi 'o, twë 'ya ba kyil'ä ntë ngyä 'o ja ba ngyä ma ndacha 'o t'a, 'o ngya s'ë ndelë ndyu'wi.

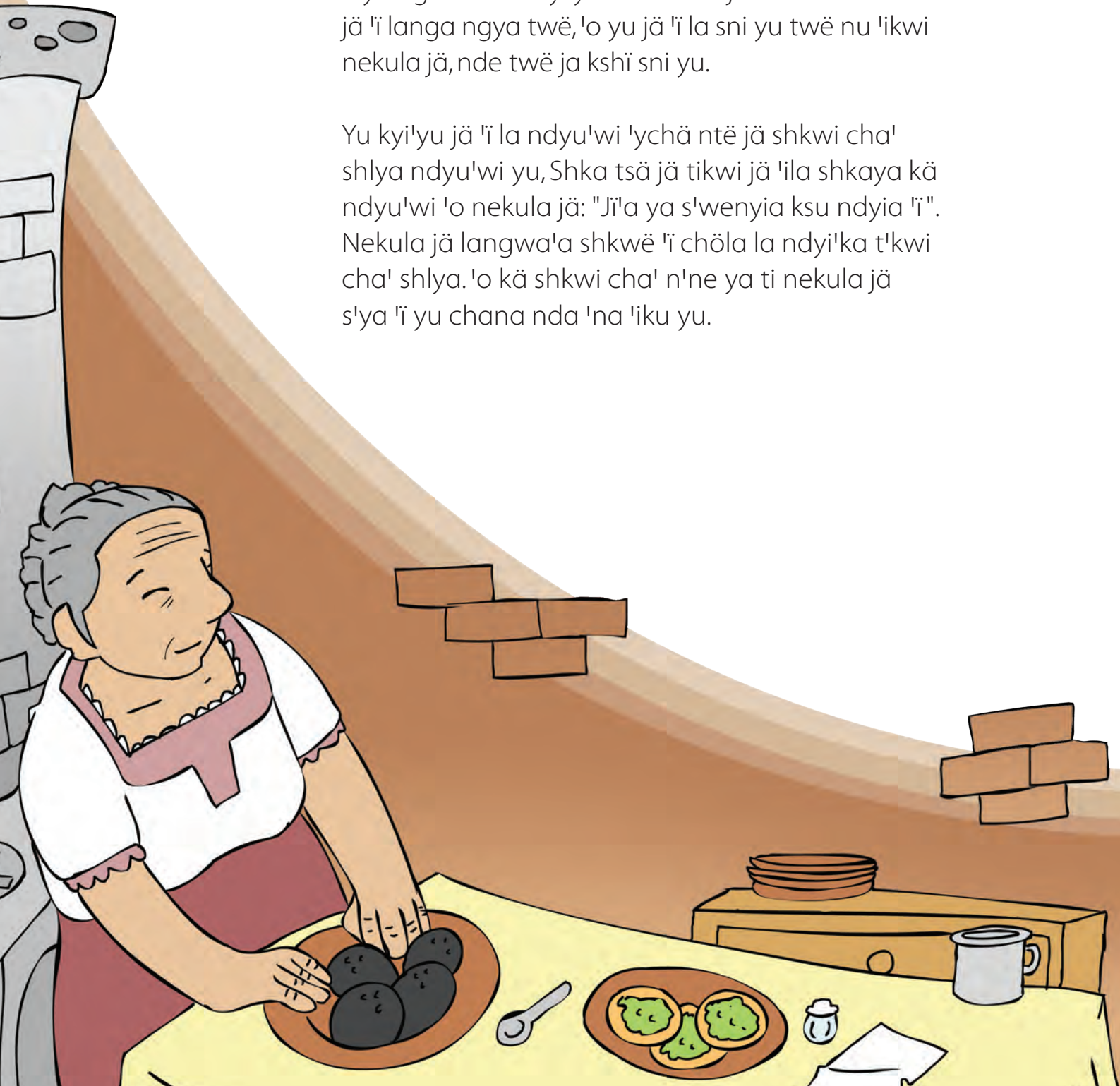
Sa 'ina cha' ngyä ayma la ndyu'weri, sa 'ina cha' ndyu'wi aima cha' kya 'ätii la ndyu'weri, ila 'ätyi ndyiskwa ngya 'ija, branu ba 'ya sha ndyisna yana shka tkwa knya 'ityi ya sta shka k'na tyi'a knya ya shtya lo sa 'i ya ndyi'kwa ngya ja shkata, kä ndyi'ä skwa ngya ngu'wi cha'nu la ya ndyi'äri cha' ngyä ayma.

► Cha' ndyi'ja ◀

Cha' nda ska nekula nu nsu'wi s'ënu na Ayutla, nu ngwa skaya ndyiä ska yushweti nicha s'ënu ndë'ë laya nga s'ënu ndyi'ya nu 'ä kwä jä. Kä nsa nekula jä 'i langa ngya twë, 'o yu jä 'i la sni yu twë nu 'ikwi nekula jä, nde twë ja kshï sni yu.

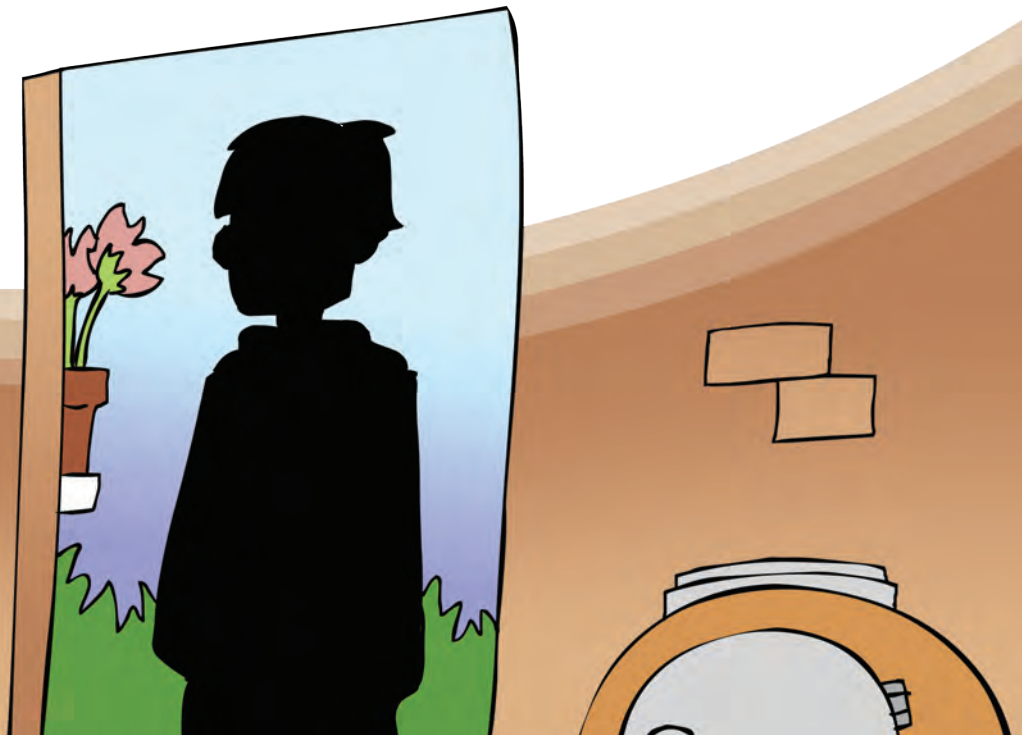
Yu kyil'yu jä 'i la ndyu'wi 'ychä ntë jä shkwi cha' shlya ndyu'wi yu, Shka tsä jä tikwi jä 'ila shkaya kä ndyu'wi 'o nekula jä: "Ji'a ya s'wenyia ksu ndyia 'i". Nekula jä langwa'a shkwë 'i chöla la ndyi'ka t'kwi cha' shlya. 'o kä shkwi cha' n'ne ya ti nekula jä s'ya 'i yu chana nda 'na 'iku yu.

Nekula jä nda 'ija tyi'kī 'o tyi'a knya 'o ksu. Branu ba ndyi 'iku yu 'i ndya s'we 'i nekula jä, kä ndo'o ngya shkaya kwi ä nu ya ska tsä jä jä ya ska tyiku nu nya Chintete.

Branu ba työ 'a ta ndyi'ä s'ënu nde'ë nekula jä, ndyika nekula ska k'cha nu ba sne 'a nsu'wi 'i, nekula jä ba ya ngwati ya ne 'o, 'o la ndyi'ka, kwi tsä jä, nu ngwa 'ijä ska me nsu'wi ka sentu nsu'wi jakwa 'ila nsu'wi sno, kä nkī ska no 'ä kwa ktö o ngu'jwi kyi'ä 'a ntë, 'o kächa ndyu'wirë 'i chana cha' ndyi'jä nga nu jä s'ënu nde'ë nekula jä.

Yu nu nya: Minerva Martínez Rodríguez

Syaba cha' 'o t'aba

Nda ska na j'ö ne ska k'chï, 'o kä nsu'wi lyörë 'na cha'nga shityi 'o nsu'wilyö rë 'na cha'ngä ne kä.

Branu nsu'wë 'ne ska k'chï 'i, 'o n'ne ngwati tnyä nu ndë'ë 'i k'chï, chana nga tyië cha'nga 'ne k'chï jä, branu ba sne 'i 'ikwë ba lyörë ni tnyä nga nde'ë 'i k'chï.

Lo k'chï jä ndwa 'ätyi, ndë'ë ntë 'na, ndë'ë t'ä, 'o t'ä s'wë, 'o t'a nde'ë, ngwati nanu ndyiä 'na ngarä cha' s'we 'i ndyia ntë, chana n'ne cha' 'i rä ngwati t'a nu ndyi'ka o ta s'ënu ndyi'kä tnyä. Nda skaa k'chï nsya cha' wänya tyi'i s'wela, nsu'wi lyö t'a ntë, 'o kächa nsu'wi cha'nu ndyu'wi wänya tyu'wi rë. Ndlo töba ne shya branu nsho te'ë t'aba, kä ndyi'o tö ska ntë nu ba ngwa tnya 'o nu n'ne tnya k'chï.

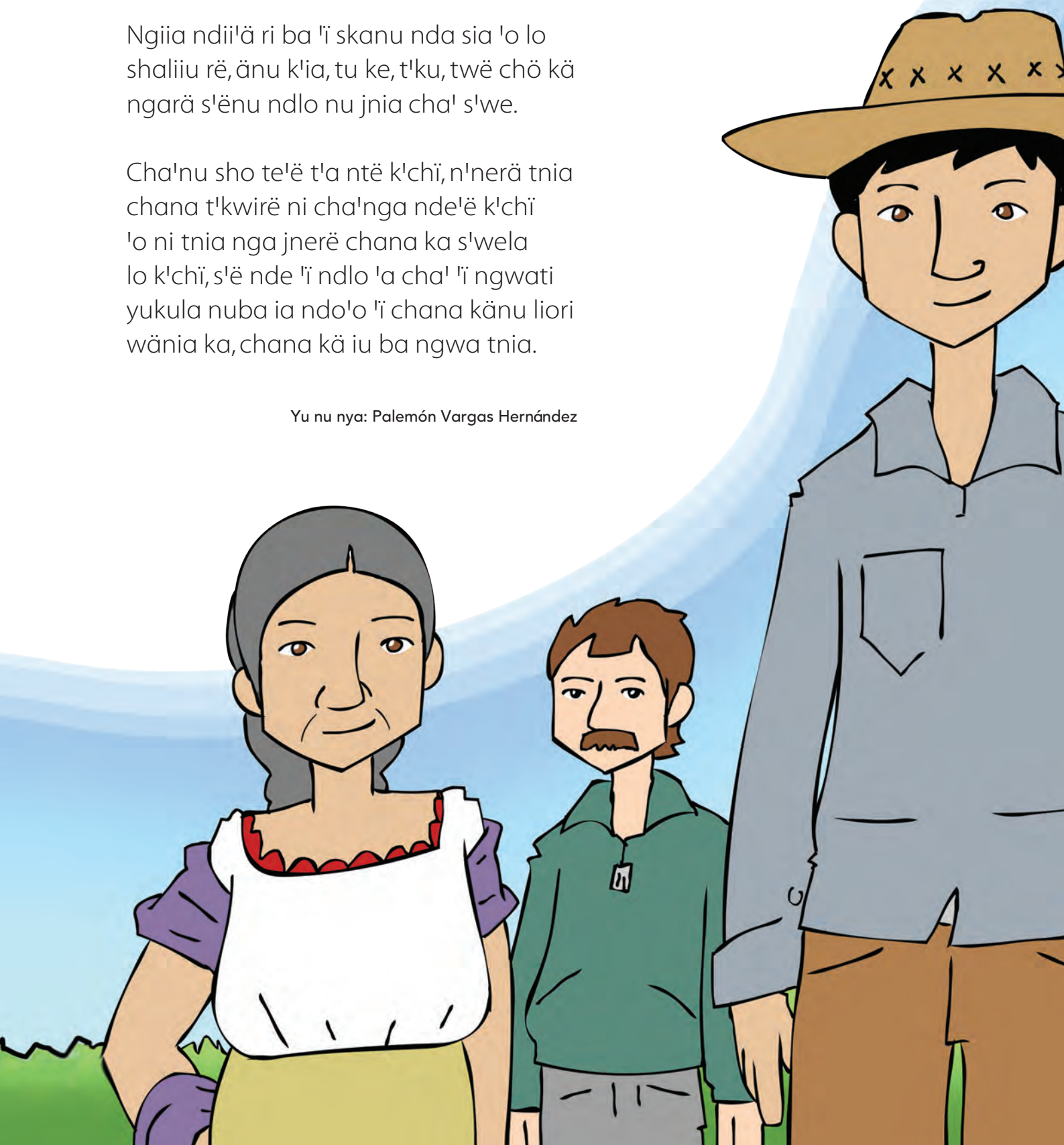
Cha'nu ndiia iu tnia re 'i ngarä ska' cha'nu ngiiarä a'saia tii'o lorä, kächa ngiia iu ndii'ka iu skaa wänia j'ä nsu'wi iu.

Ngiia ndii'ä ri ba 'i skanu nda sia 'o lo
shaliu rë, änu k'ia, tu ke, t'ku, twë chö kä
ngarä s'ënu ndlo nu jnia cha' s'we.

Cha'nu sho te'ë t'a ntë k'chï, n'nerä tnia
chana t'kwirë ni cha'nga nde'ë k'chï
'o ni tnia nga jnerë chana ka s'wela
lo k'chï, s'ë nde 'i ndlo 'a cha' 'i ngwati
yukula nuba ia ndo'o 'i chana kãnu liori
wãnia ka, chana kä iu ba ngwa tnia.

Yu nu nya: Palemón Vargas Hernández

Tnya k'chï lo K'chï K'ya

Ngarä ska tnya nu n'ne ndyia ntë k'chi nu nsu'wi K'chï K'ya, ska ska s'ë lo k'chï, cha'nu ka s'wela lo k'chï. Ngarä ska tnya nu la sne nde'ëcha' 'ne rë 'i rä 'o ngarä tnya sh'weti, chana ngarë ntë k'chï, o cha' ngarë ntë nu nsu'wi lo ska k'chï.

Chö tnya k'chï re 'i, nu ngwa yukula sti stë nya yu ngwati 'ätno nu nsu'wi lo k'chï ä laa, 'ätnya, 'ätyi ne 'o, 'o ska ska 'äsla 'o ngwati nanu nyarë ngarä cha' s'we 'i k'chï.

Tnya k'chï ngarä ska tnya ndlo'a 'i K'chï K'ya, branu n'ne sh'werë ska ska twë nu ndyi'ärë shka k'chï, lo kshï o ta s'ënu 'nerë tnya n'nerë ya ndyi'ä ti bra nu ndlolati nganu 'nerë ba sna 'o ko' j'lo nda skaa 'ijä n'nerë 'i rä.

Branu ba ndlyo nu 'ä k'na losa cha' t'a j'lo, nunga' yu kyilyu, ti tlyia ndyi'o yu chana kyia yu tnya twë S'we, ndyi'ya yu t'kwä ka, shtyi o *barreta*, cha'nu 'ne sh'we yu ska ska twë o nu ndlolati ngarä twë S'we k'chï ndlo tnya 'i rä.

Tisne la jä 'i, tnya k'chï 'i, yela tnya ngarä, cha'nu la nsu'wi tnyi 'i ntë chana sh'irë nanu kya ska ska 'ä, shalyu nyi 'i ba ngyä tila cha' n'ne rë tnya k'chï chö nu nga tnya tno nu ndyu'wirë 'o cha'nga *gobierno* ba ndala tnyi 'o kwi wänya ntë nu nda'ä s'ënu nga nde *norte* 'i ba ndalyarë lorë cha'nu la ndyi'ärë tnya k'chï.

Tnya lo yu

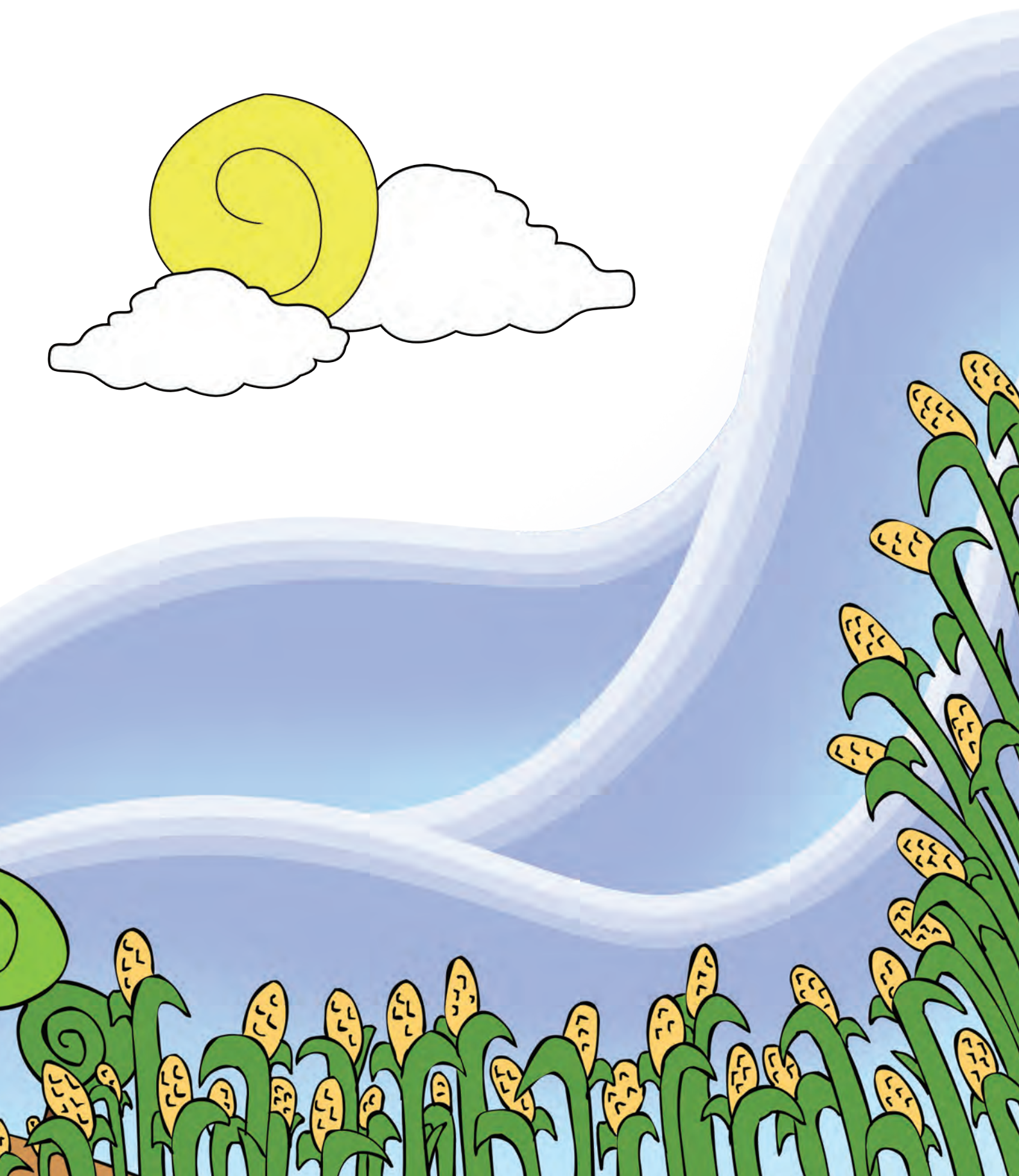
Ntë nu nsu'wi lo K'chī K'ya 'i ngwatirë n'nerë tnya lo yu, nu ntyiarë ngwati na nsu'wi 'i rë, nunga skwa, j'jo, nda, 'o ndyiachi ntë nu ndyia ika ka jwe i'.

Nde k'sä wänya ntyarë skwa 'o nda, jlo ndukwa n'ne yu 'na ndyisna yu t'kwa ti ko' t'a kwi, 'o ndyirä ba tsa titi ko' t'a 'i yushwe, kä t'kwa ti ko' t'a 'i j'ä 'o saya ba 'we 'o ko' jä 'i ndyi'kī yu jya, chana branu ba tsa ti ko' jä ba tyisna 'nerë k'ta nu tiji k'ya kyo, kächa ntyiarë branu ti j'tyi yu chana 'ne s'werä, kächa ki'ya ti kyo bracha k'su kla 'i rë.

Tyia wë ko' sintyau ndyisna n'ne yu 'na kla, ndyia ntë nda'ja rë kyil'i o ndyia ntë nda'jarë söti, tyia we ko' si kä n'nerë 'na kla shkaya, kächa ba tyia we 'o ko' sayu ndyisna ndyi'wi ke j'a 'o ndyi'wi ksö chana ba tyi'o na 'i rë, branu ba tsa tyi 'ijä, ko' su kä ndyisna nshorë tyä 'o nda, ke'a n'nerä cha'nu tly'a'a shitirë.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

Skwa

Ngwati s'ë Londa'a rë 'o Shya, nda skaa k'chï nde'ëcha' ktyi 'i rë nu n'ne 'i rë skata ntë, K'chï K'ya re n'nerë työ'a lo t'a 'ä un cha': ndyi'ji 'o ntë, jüla, 'o t'a 'i k'chï.

Nda skaa t'a nunde 'i la snecha nyarë skwa nu nya tyirë ngwati t'a un ndyi'ka 'o ngarä tyi'a skwä k'ta, kächa ntë nu n'ne t'a jä ndu'jwirë k'ta 'i rë ti ndyi'ka cha' 'nyo tsä t'a, jna jä styirë 'i rä lo kwä sna o ta jakwa tsä chana branu ba ka t'a s'we ntyi jna 'i rë.

Skwa re 'i nya rë 'i rä meru tsa nu lya t'a, kächa ti së tsä t'a së jä s'wirë jna jä. Yu kyi'yu nu ndyi'ä kwa nga yu nu s'wi 'i rä kwi jä nga yu nu n'ne cha' kerä.

Kächa nde'ëcha' sh'yu jna jä 'o branuba tla tyu'kwarä kerä tlanu tsä lya t'a, nswa yu ndaji shwe 'o jno shlya, shyärä nunde 'i sh'yueä shweti, branu ba nkye jna jä 'i nu ba shati 'i kä ndyi'o tel'ärä kä tyi'wi tyi'a skwa lorä 'o kyi'ä knya nga'a, 'o ngwati shyärä chano ka shöra, kwanya ndyi'ke skwa nu ndyi'kurë K'chì K'ya branu n'nerë t'a tno lo K'chì K'ya.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

Cha'nu ke ndyi'kwi

Ska k'chi ndwa lo k'chi'
'o ne k'chi ngä ska k'chi.
K'chi jä 'i ndyikari ku' k'chi'
nu ndwa lo k'chi.

Ska yukula ndyi'o jnya.
Lo jnya jä nsu'wi ska jnya.
Jnya jä 'i ndwarä chö ska jnya.
Jnya'a jnya nu ndwa chö jnya jä.

J'ä t'wa 'ä ska.
'lko ska ska ska.
Branu ndwa lo 'ika ska,
cha'nu lorä ndwa ska ska.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

T'a 'i 'o shna K'chī K'ya

Ngwati k'chī nsu'wi 'o snarä, K'chī K'ya 'o snarä nga Shwa nu ndwa Tya, n'nerë t'a 'i ndyia 'ijä, cha'nu kwäti nyia n'ne cha' ndyia t'a 'i.

T'a 'i K'chī K'ya ndyi'karä ba kla ndwa jakwa 'o ko' 'i stë nda ska 'ijä. Nsu'wi jüla 'i rä, kä n'ne t'a branu ba nde'ëcha' ka t'a 'i 'o n'ne kasu ngwati tnya nu nsu'wi nelya t'kwi ska 'ijä.

Yu shya ndlo tö 'i ntë nu nde'ëcha' ka jüla nga ska ntë ska ba nsu'wi chi tnyi 'i, ndyia ntë nu jnya jüla cha' ka chönu ndloka rë 'i sni rë, chana ka lyie sin rë o ta cha' tyi'o s'we ngwati tnya n'ne rë.

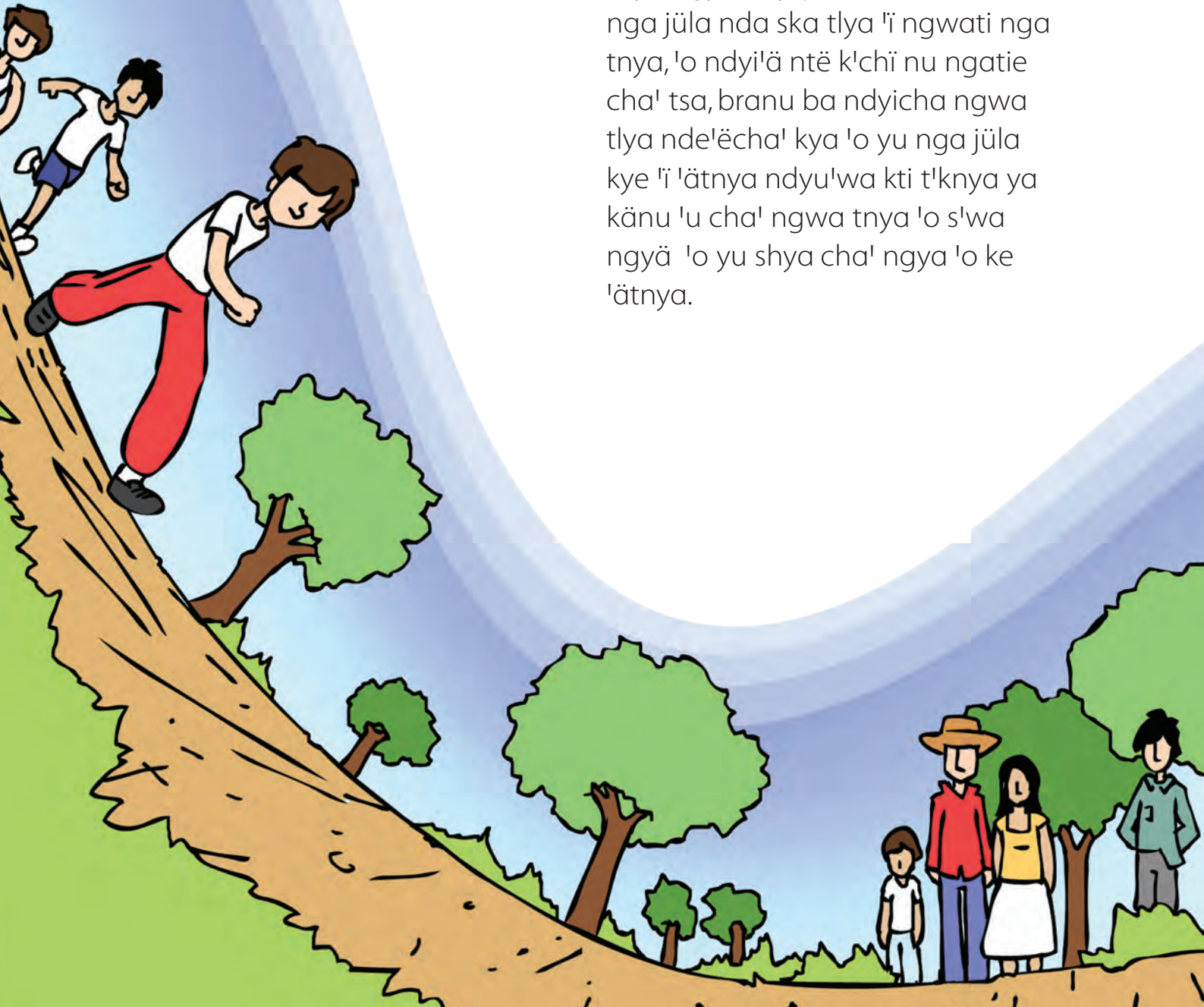
T'a 'i 'o sna ntë K'chī K'ya ndyikarä tkwa ta ska 'ijä ti ngwa 'ijä ska me nsu'wi ka sentu nsu'wi jakwa 'ila nsu'wi ti tkwa, branu ngwa tnya yukula Koyu Ja Ke, kä shtya 'i rä cha'nu ndyu'wi chana branu ne kyo ye'a ndyi'ya kyo 'o chī'a ntë ndyi'ä t'a, la ndyi'ka cha' nyi'yarë ksu kastiyu 'o la ndyika cha' jla kya ntë 'o kächa chī'a ntë ndyi'ä t'a branu ne kyo, kächa shtya 'i cha ka t'a ne kwä.

Tsä nu shtya yukula nu ngwa bishinte jä ngarä ba kla ndwa jakwa 'o ko' 'ijä kwi, t'a nu nde 'i ndyi'wi ntë chana nga t'a 'i tnyi ti chana kä kyi'ä 'a ne k'ta ndyi'ä 'ijwi na, 'o chiti ntë nu ndyi'ä la chö ngarä t'a cha' jyati. Chönu t'a ka ngarä ba kla ndwa jakwa 'o ko' 'i stë. 'o kwänya nsu'wi jula un n'ne cha ndyi'ka t'a 'i rä.

T'a ba kla ndwa jakwa 'o ko' 'i stë ndyiarä 'yu tsä, ndyisnarä tlya tsä ba kla ndwa tkwa 'o ko' cha' tyi'i jya yu *pelota*, branu ba tla jä 'i ndyi'o *calenda* ndyi'ärä ngwati twë nu ndlo ndyi'ä lo k'chī 'o maska k'chī.

Branu ba sē tsä ba kla ndwa sna 'o ko' jä ndyi cha' ndyi'i jya ntē kāba ndyisna cha' kla kya ntē 'o 'nenu ndla tu'wa ngarē kwi ntē nu ndyi'o ïti, nde dyi'ä ngwati yushwe un ndyiari ndla lya.

Tsä ba kla ndwa jakwa 'o ko' jä, yu shyä ngyā 'ätyi jüla chana ntē un nga jüla nda ska tlyä 'i ngwati nga tnya, 'o ndyi'ä ntē k'chī nu ngatie cha' tsa, branu ba ndyicha ngwa tlyä nde'ëcha' kya 'o yu nga jüla kye 'i 'ätnya ndyu'wa kti t'knya ya kānu 'u cha' ngwa tnya 'o s'wa ngyā 'o yu shyä cha' ngya 'o ke 'ätnya.

Tsä ba kla 'yu 'o ko' jä kä ndyi'ä yu kyi'yu shna kya nu chäla ndyie
 kä 'ne kana, kwijä ndwarë k'ta ndarë shya yu shna 'o yu ndyu'wa
 k'ta, janu ndyu'wa yu k'ta jä nda'a maska k'chì ndë'ë bra ndyi'ä
 maska shka s'ë.

Tla ti kwi tsä ba kla 'yu 'o ko' jä ndla kya yu shkaya sh'weti cha'nu
 kä ndya yu shya ntë 'ne kana cha' sna kya 'o yu kwa k'ta kä
 ndyicha ndyia t'a 'i 'o Shwa lo K'chì K'ya.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

Ndyi te'ë K'chĩ Ntë

K'chĩ K'ya ngwa skati k'chĩ nu ngwa 'ijä ska me nsu'wi ka sentu nsu'wi sna 'ila, branu ngwa jä 'i j'wi ska jënchu 'i rä nu ngwa na t'ku ntë chana kä 'ë k'ta la, kächä työ ntë ndyia j'wi 'i rä, branu ndyisna 'ijä ska me nsu'wi ka sentu nsu'wi sna 'ila nsu'wi ti, branu ngwa tnya ska yukula nu ngwa na Teyu Jarquin Salvador (ba ngu'wi) ne 'ijä sna 'ila nsu'wi ka 'o sna 'ila nsu'wi ti shka kä sho tē'ë 'i ntë k'chĩ chana 'ikwi yu 'o ntë chana tsa rë jnya k'chĩ t'ku ntë.

Chö cha'nu nde 'i kyil'ä 'a ntë ya ndyil'äri rë 'i cha' j'kwi yu, 'o kwänya kyil'ä ntë nu ndo'o chö yu, kwi ntë nu ba nsu'wi jënchu jä un ndyiari cha' 'ikwi yu.

Kwänya, ngwacha ndyisna sö 'o atywa ta ntë k'chĩ, 'o ndyi'ä nsörë shalyu ni, la nsöre besa, yu nsu'wi ntë ngwari 'o ndyiari ä nu cha' kno ka k'chĩ dlo, 'o shalyu nyi ngarä ska 'ätnya shweti ti kwi K'chĩ K'ya ndlo tnya 'i rä. Kwänya ngwa cha' ndyisna ndel'ë K'chĩ Ntë, shalyu ni ba s'wa ntë nsu'wi 'i rä 'o K'chĩ K'ya.

Ba nsu'wi ngwati nanu n'ne cha' tyi'wi lo k'chĩ
ndyi'ä nunga 'ätyi ne 'o, 'äshla, ska *albergue*,
twë nu ndyi'ä tyi'kwä nu ndyi'ä lo yu 'o tyi'kwä
nu ndyiä tyi'i rë 'o chata na.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

T'a j'o

T'a j'o ndyisna lo K'chï K'ya, ba kla tyi ndwa ska 'o ko' sayu chana kä ndla 'äjle tikä ba nshtyarë 'na lo sa chana chïlarä 'o shwela 'na shtyarë.

Tsä jlo ko' j'o kä ndla ayma, känu ti tlyati nsu'warë 'na lo sa 'i nekula 'o kwijä ndlyorë nanu j'wi lo sa 'i 'äjle. Ngwati skwa nu nsu'warë lo sa 'i ayma ndyi'warä sna tsä lo sa, ba sna 'o ko' j'o ndlyorë na lo sa.

Jlo ko' j'o braba ti tkwa ndyi'ä 'yarë ayma 'ne 'o kamyo, ngya 'o rë 'i nelya 'o sayu 'o kä ndyisna ndyi'ä tyi'kwä ayma 'ä nu ndyi'ärä branu nsi ayma, tyi'kwä jä 'i ndyi'ärä tkwa tsä ndla jnarë cha' ndyi'ärä ba tkwa 'o ko' braba ti tkwa tsä, yushwe ya ndyi'äti ndä'ä 'i rä.

Kwi tsa jlo ko' jä ngya yushwe 'ätyi sti tya, ngya yu chana shkwa tknya ke yu, ndyi'ya yu 'ija shlya, 'ija ktö, tyi'a skwä jna k'tu, 'ija kti chana ngarä cha' s'wë 'i sti tya yu.

Tla tsä jlo ko' jä 'i, yu nunga jüla 'o yu skä ndyi'ä so lo k'chï na ndyi'ku yushwe nu ndä'ä t'kwä ke ntë, 'o ndyi'ä 'o yu 'i rä ndyi'ku yushwe la ke ntë ntë lo k'chï nda rë na nu ngatieti.

Tsä ba tkwa 'o ko' ti tlyati ndyisna ngya ntë la ngwati s'ënu ngwa 'ätyi sti j'ärë ndyiarë 'o t'a rë, ngya 'o rë t'knyia ngwati s'ënu. Ngwa 'ätyi sti j'ärë 'o 'ne 'o kamyo, ndyicha ndyi'ärë la 'nelya, ndyiarë tknya 'o ketu, ndyarë shwe 'i ayma chana ngyä t'a shka 'ijä, chana 'ne kasu 'i rë nicha kwabra nsu'wirë shalyu. Kwanya n'ne t'a j'o K'chï K'ya.

Ni cha'nga la ndyiari tnya branu ndlya nu 'ä

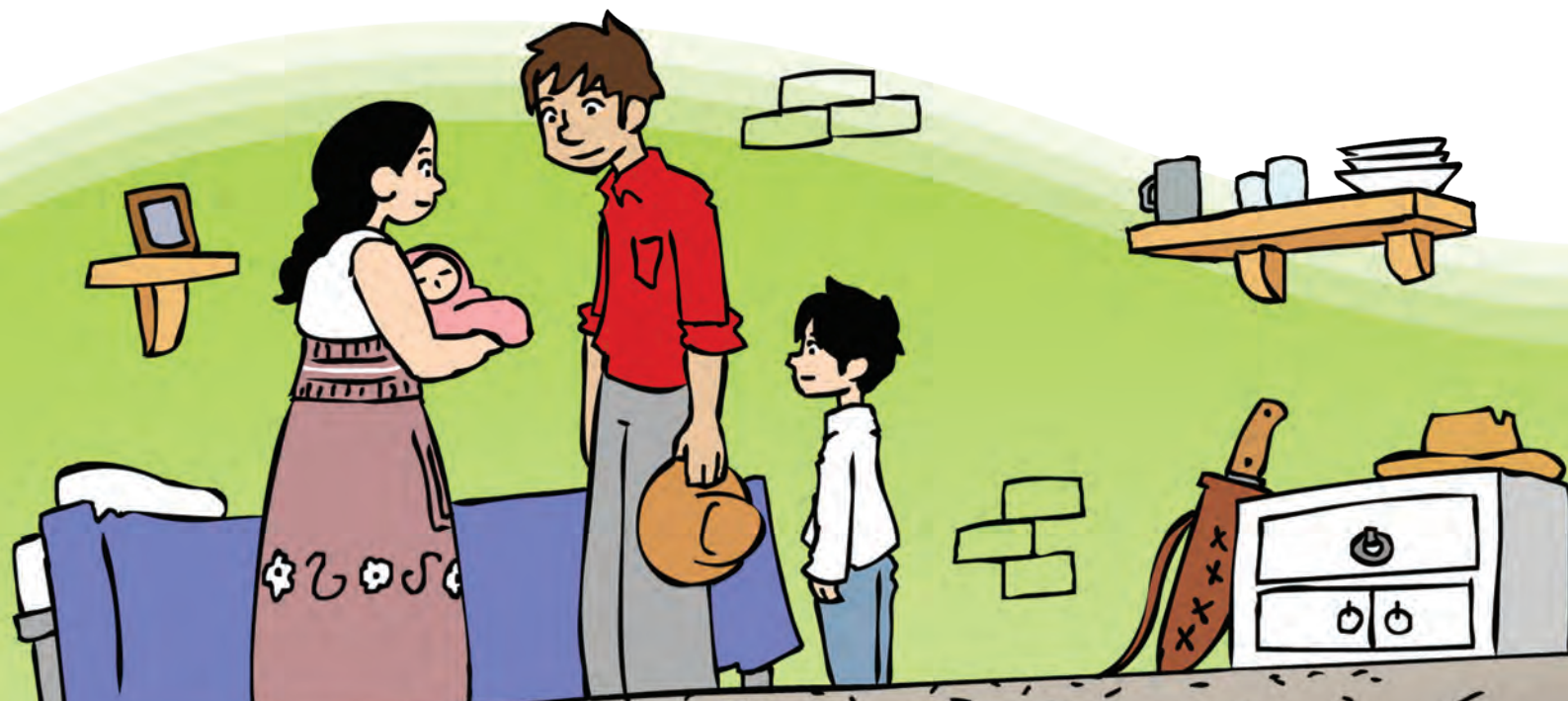
Ndyi'wi nekula chana branu ndlya nushwe, nunga tnya ba ndwa nyi'ä nunga nu jla, chana ndyiari tyi'wilyo nunga nushwe jla, ndyu'wirë cha' senu jla yu kyil'yu 'i s'ye'a, chana kä ndla t'wa 'o ndla kya 'o n'ne t'a chana ndyiari yu kyil'yu:

—S'we 'a cha' la ska yu kyil'yu re.

Ndenu ta na kö lata cha' tyi'ji tyi chana ndyiari 'na.

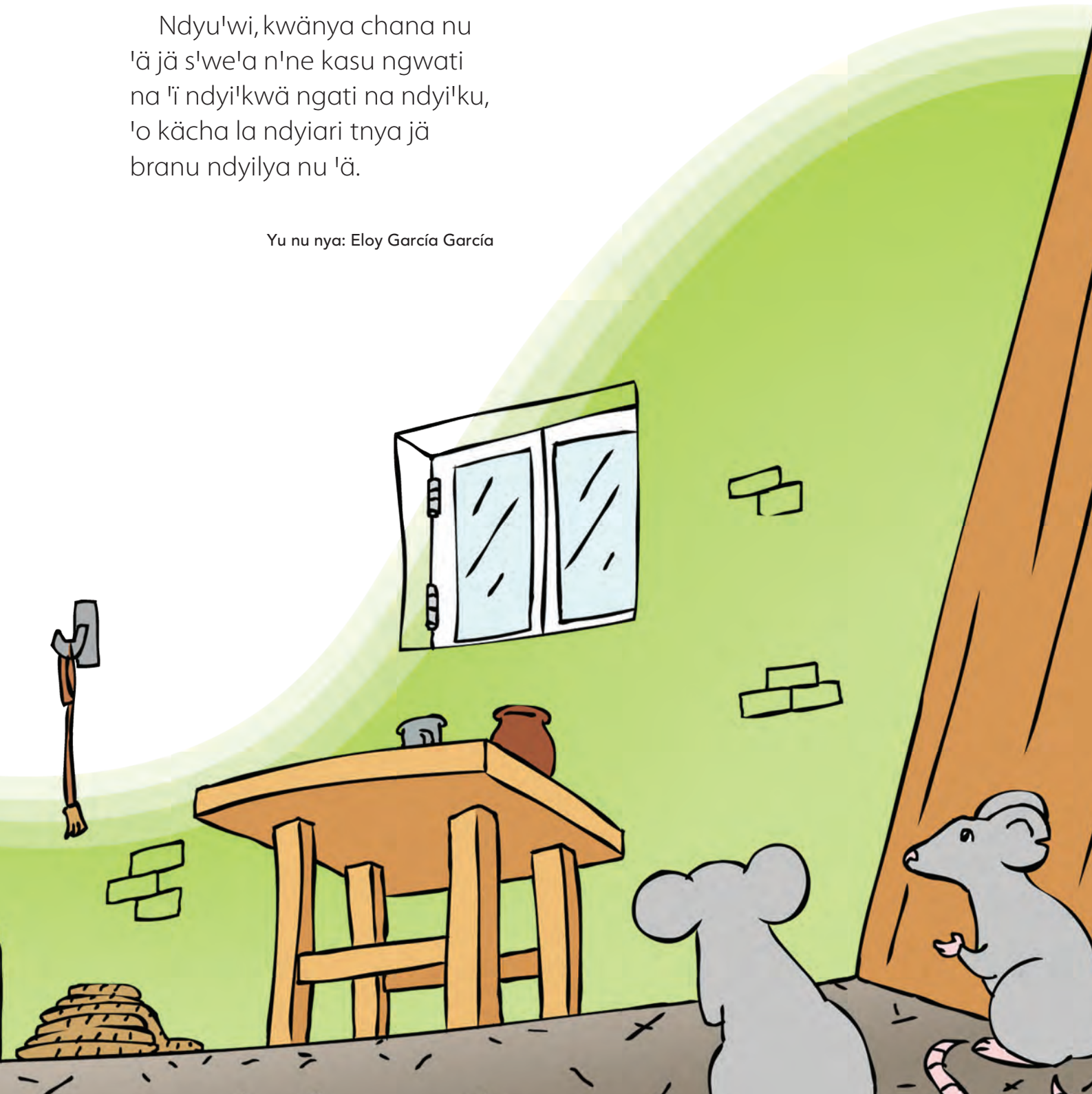
'o branu ndlya nu 'ä ndyia ndyike 'o sëri 'o shkuri 'o ndyu'wi:

—Ba ndyiä nu 'ä sh'äba. Ndyiara la telë 'na ntere la ndyi'kö 'ä ninu k'jä kä.

Ndyu'wi, kwänya chana nu
'ä jä s'we'a n'ne kasu ngwati
na 'i ndyi'kwä ngati na ndyi'ku,
'o kächa la ndyari tnya jä
branu ndyilya nu 'ä.

Yu nu nya: Eloy García García

Cha' jlo ke

Na nga, na nga,
ndwa ke ndyi'ya 'o la nga ntë
nga'a k'chä ke 'o la ndä'ä t'ku ke.

(Ndä'ä)

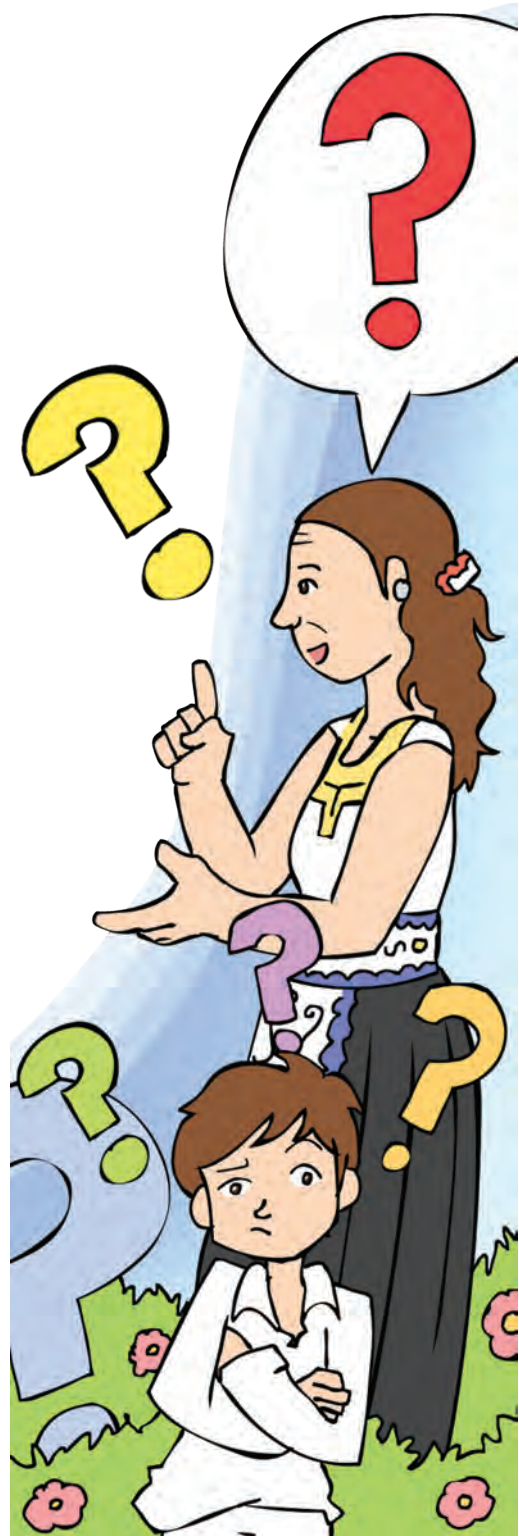
Chïcha la lyori na ngarä,
ndwa jakwa kya,
ntë chö,
s'i jne nga, nanga rä ngatie.

(Ika shlya)
Ngarä ska na shkï nu ndyu'wi tyi'ä,
'o sha 'i k'cha,
ndyi'o törä lo 'ikwa
'o ndyirä tu kwä.

(Jna ta)

Nchi'ya 'o nchi'ya,
la ndyia tē 'a cha' nchi'ya,
nchi'ya braba sna tlya 'o bra sna sē
s'i ne ndla t'wa nga.

(Sh'e)

Branu ndlyia kwi

Lo K'chī K'ya 'o chata k'chī tnya, ntē nde'ēcha' sne 'i rē 'o skanya n'nerē t'a 'i rā. K'chī K'ya re 'i, branu ndlyia snirē ndyi'ä kti o ta ti shna tsä, cha'nu nde 'i ngarä cha' jne k'ti rē ti tsä jlo nu jla sni rē nunga sti j'ä kwi 'i laka 'ne shka la nya 'o la ka'a s'wirē ke.

Kwi wānya la ka'a kla chata ntē 'i kwi, o ta kari kya s'ēnu ndwi k'nya 'i kwi, o ta sēnu ntē re ba shtya tie tsa tsä 'i kwi 'o nde'ēcha' ta t'knya 'i kwi ntē nunga tie shni 'i kwi.

Tsä jlo jä yu nunga sti kwi ndyi'ä j'ä s'we 'a ste kwi la t'ku, 'o nde'ēcha' tsa 'ita 'i rā ska lo jkwa o ta lo k'ya tno ti kwi tsä jä, branu nde ngyä jna ska jna shkwi 'ika jtilati 'ya, chana kä nde'ēcha' skī t'kwi janu nde'ē k'ti cha' 'i, chana kä shni rē sna j'we ndä'jä cha' ke tyu kwi ndyia sē, cha' la stē tlya 'i 'o la tushe lo k'nya.

Ī ti s'ēnu la kwi nyarē ska tyu ke nu na 'o ndsi 'o s'ēnu la kwi jä 'i kya ska ktu chana k'ya ti knya ska lyera nu nya sti kwi, t'kwi ja ndä'ä cha' tsä 'i kwi skī 'ika un ya 'ya sti kwi asta ke tyirä.

Branu ba tyi'o t'kwa tsä 'i rē n'ne rē ska t'a lyuti nyarē tyi'a skwa k'tu, nchi'irē 'ija shlya, nyarē 'ija ku', känu ndyu'wirē chana shkurē 'o, nu ngya ti jlo lati, 'o nu cha' ku 'o jä nsu'warē ska k'na tyi'a skwä, sna 'ija, sna 'ija shlya 'o sna 'ija ku.

'na nunde 'i ngwati rä ndlorē chiti wela rä 'o ka nchi'yarē 'i rā 'o tyi'a skwä 'o kä nsu'wa sti j'ä 'o sti ste kwi lo ke nchi'i un nyarē ti jlola, ngwati nanu ndyikurē re 'i ndyiki lo ke nchi'i jä kwānya n'ne rē nu ndyu'wirē chana shkurē 'o.

Branu ba ndyi shkurë 'o ndyia ntë un ya tsä kusare ntë un nga sti j'ä kwi nde'ëcha' ku ngwati j'we nu 'ino nu jku 'o jä, branu tyi kusarë tsarë la ne lya 'o käya tyi la 'i rë ne 'o kamyö.

Yu nu nya: Tomás Cruz Cruz

En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores y pueblos, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta y la identificación de algunos elementos básicos que dan sentido a nuestra lengua escrita; así también se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector.

Estas obras fueron seleccionadas pensando en los contenidos y actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.

Lo Ktyi cha' t'kwi nunde i jyä työ 'a lo cha' nu nya työ ntë 'o työ k'chì, ngarä cha'nu t'kwi chana kala 'i t'kwi loo ktyi kwë, tyi'wilyö ska ska ka ndyi'yala 'ychä nu ndyia, kwi wänya jyä cha' jya nu ka cha' tyi'i jya 'o cha' natie ntë nu nya 'i rä.

Ktyi nu nde i ngarä cha'nu lo swiba, chana nsu'wiri ba ngwati tnya nu jyä lo ktyi 'i nekula re 'o cha'nu ndlo 'a cha'nu nya.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
NGARÄ NA NU NDA SH'WETIRË

cha'tnya Ke Shĩ • cha'tnyo • cha'kyña • chatino Yaitepec • cha'tnya Ke Shĩ

